

MEKHITAR

NUMÉRO SPÉCIAL

de la Revue arménienne Pazmayeb

publié à l'occasion

des Célébrations Commémoratives

du Deuxième Centenaire

de la mort

du VÉN. ABBÉ MEKHITAR

(1749 - 1949)

Venise St Lazare

1950

413

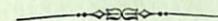
ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ

ԼՈՒՍԱՆՈՐՈԳ

ՄԻԻԹԱՐ ԱԲԲԱՅԻ

ՄՍՀՈՒԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ԴԱՐԱԴԱՐՁԻՆ

(1749 - 1949)

ԲԱՑԱՌԻԿ "ԲԱԶՄԱՎԷՊ" Ի

ՑՈՒԼԻՍ - ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ
1949

ՎԵՆԵՏԻԿ - Ս. ՂԱԶԱՐ
1950

7153-60

ՄԻԻԹՍԻ - MĒCHITAR

8888-4.2.

Ն Ա Խ Ե Ր Գ Ա Ն Ք

1949 Փետրուար 7ին, Մխիթարի ձեռակերտ Ուխտին Ընդհ. Աբբահայրը՝ արքունի պահակը մեծ Հիմնադրին նուիրական շիրմին եւ սբբազան աւանդներուն, շրջաբերական նամակով մը նոյն տարւոյն 27 Ապրիլէն մինչեւ 8 Մեպտեմբեր 1950, իբր յոբելինական տարեշրջան կը յայտարարէր, մեծ Սեբաստացիին մահուան երկհարիւրամեակը յաներժացնելու համար:

Գուցէ ամէնքը այս ձեռնարկին նշանակութեան մէջ չքափանցեցին այն ատեն: Դարու մը մէջ ուր դարադարձներ գիրար կը կոխտէին, ո՞րքան արձագանգ կրնար ունենալ Մխիթար Աբբայի մահուան երկրորդ հարիւրամեակը:

Հուսկ ի՞նչն ալ վայրավատին ազգի մը գաւակն էր: Անդին աւելի բախտաւոր երկիրներու արժէքներն իսկ ստուերի մէջ ծածկուած կը մնային փաղափական կամ այլ պատճառներով:

Ս. Ղազար սակայն, որուն սիրտը բաբայած է միշտ իր բազմաչարչար Ազգին գաւակներուն հետ, որուն հեռաւոր պարիսպներէն ներս, վեներկեան լնակի վէտ վէտ ալեակներուն հետ, խուժած են Հայութեան իղձերը, ակընկալութիւնները, ինչպէս նաեւ հոգերն ու վիշտերը, մէկ խօսքով՝ անոր բոլոր ապրումներուն ծփանքները, վստահ էր իր արձակած կոչին գտնելիք արձագանգին: Ան քաջ գիտէր թէ իր ժողովուրդին բեկորները, թէեւ աշխարհիս չորս ծագերուն ցանուած, իրենց կուրծքին ներքեւ՝ ջերմ կը կրէին իրենց անմահ *Նախնիքը, Թագակիր Արչակունիներէն մինչեւ Ռուբինեանները*, Պարթեւ հայրապետներէն մինչեւ Պահլաւունիները, ու մինչեւ անոնց փառքը երկնոյ ու վերանորոգող՝ արդի ժամանակներու Լուսանորոգը Մխիթար Սեբաստացին:

Ազգ մը կ'ապրի ազնուական տենչերու սեղանին վրայ տարած գոհարեութեամբ, տենչեր որ իրեն կը ներշնչուին իր Մեծերէն, ըլլան անոնք Եկեղեցւոյ կամ Հայրենիքի հերոսներ, լոյս հաւատքի կամ մաքուր ազգասիրութեան, կամ երկուքին ալ միանգամայն: Կեանքի եւ լոյսի ջահ մը վառուած է Արարչէն անոնց կուրծքին տակ, որպէսզի արփիօրէն նառագայթեն մարդկութեան վրայ: Ազգի մը գաւակները քանի կը կրեն իրենց մէջ Նախնեաց անաբխութիւններուն գնահատանքն ու հիացումը, այնքան հուրի ու լոյսի բոցերով կը նորոգուին եւ այնքան կը գոյատեւեն ի հեռուկս արտաքին մահացու հարուածներու:

Հայ Սփիւռքը, Մխիթարայ այս երկհարիւրամեայ Յոբելեանի տարւոյ ընթացքին, ապացուցուց թէ իր սրտին մէջ կը կրէր իր մեծ Զաւակը. թէ մինչեւ հեռաւոր ամեր տարած էր գանի ընտանեկան քանկագին գանձի մը նախանձախնդրութեամբ. թէ անոր հոյակապ դիմագիծին տեսիլով կը շարունակէր ներշնչուիլ իր տարագրութեան այս օրերուն, ու լուսաւորուիլ անոր կենսանորոգ նառագայթներէն:

Տարուան մը տեւողութեան, ոգեկոչեց ան Մխիթարի յիշատակը եւ

գործը երեսունէ աւելի ակադեմական հանդէսներով ու տօնակատարութիւններով: Մերձաւոր Արեւելիի հայաշատ կեդրոններէն մինչեւ հեռաւոր Ադրանտեանի ամերը, օրաքերք ու պարբերաքերք մրցեցան իրարու հետ հիւսելու իրենց յարգանքի ու գնահատութեան ներբողները մեծ Հայուն հանդէպ: Օտար մամուլը, ուր որ կային Հայութեան համեստ համախմբութիւններ, փութաց արձագանգը տալու ազնիւ ժողովուրդի մը այս համագգային օրհներգին: Սփիւտֆի Հայութեան պատասխանը ուրեմն, Միսիքարի շիրմէն մեկնող կոչին, եղաւ հաւաքական ու միաբարբառ՝ « Ն եր կ ա յ ե ն ք »: Աւելի համագգային բնոյթ կրող յարգանքի ու հիացման արտայայտութիւն չէր ներելի ակնկալել այս ժողովուրդէն:

Ազգի մը հերոսներու կարգին անոնք են գերագանցները ու տեսականները, որոնք կը գլեն կ'անցնին անդրագոյն քան միջոցի ու ժամանակի անջրպետը, քան սերունդներու առօրեայ կեանքին հոսանուտ պատահականութիւնները:

Այդ հերոսները չեն պատկանիր ո՛չ մէկ հատուածակողմեան հոսանքին, ո՛չ մէկ ընկերային անձուկ կազմակերպութեան, այլ բոլոր ազգին են, բոլոր ժողովուրդին, մանաւանդ թէ բոլոր մարդկութեան: Անոնք բոլորին են, վասնզի նախ՝ *ճշմարտութեան, արդարութեան եւ համամարդկային սիրոյն են* նախ՝ *Աստուծոյ են*: Եւ ապա համար՝ հանրական յարգանքի սիրոյն եւ հիացման կ'արժանանան:

Միսիքար այսպիսի հերոսներու դասէն էր: Եւ ահա թէ ինչո՛ւ գտաւ Հայ գանգուածին՝ որ միշտ ողջամիտ է, հաւաքական եւ անվերապահ յարգանքի տրիտուրը, առանց գաղափարախօսական խտրականութեան, եւ հատուածային մտայնութեան: Ազգը Միսիքարի մէջ կը նշմարէր իր մեծագոյն բարերարը, համագգային բարերարը:

Ալիշան, Միսիքարեան Ուխտին հիմնարկութեան երկհարկւրամեակին, ասկէ յիսուն տարի առաջ, իր լուսաշող կեանքի մայրամուտին, Միսիքարէն հանելով՝ կը գրէր թէ նա ի մանկութենէ նանչցաւ « թէ ինչո՛ւ գայ մարդս յաշխարհ եւ անցնի յանանցն աշխարհ »: Եւ թէ կանուխէն վախճանականութիւն մը դրած իր կեանքին՝ ջանաց « գգուշութեամբ եւ անսայթափ մահացու կեանքը փոխել յանմահութիւն, բարեաց յիշատակ թողով յաշխարհի՝ յօգուտ նմանեացն »: Ուստի կանուխէն սիրեց սրբութիւնը, որուն կրակով այնքան կիզեցաւ որ մխրճուէր երկնային գիտութեան մէջ, որուն թէեւ « չգտաւ յերկրի վարպետ » եւ ուստի « քիչ բան ուսաւ ի մարդկանէ », այնուհանդերձ « շատ բան ուսոյց եւ գրեց », այնքան որ ոչ սակաւ ժամանակակիցներ հեղական գիտութեան մը կարծիքը յայտնեցին: Եւ կը հետեցնէր Նահապետը, թէ յետ ակնարկ մը ձգելու « Միսիքարայ բարոյական շինուածին՝ եւ անոր տեղողական յաջորդութեան, *եթէ դարձանք աւելի բան մը կրնայ ըլլալ՝ անշուշտ չգարձանալն է...*» («Բազմավէպ», 1901, ք. 7-9, Միսիքար, էջ 7):

Այս տեսակետով, Միսիքար պարզապէս ազգային մշակոյթի եւ գարբօնքի նարտարապետի կամ վերածնողի հանգամանքէն ալ վեր կը ցոլանայ համաշխարհի աչքին՝ իբր մարդկային եւ քրիստոնէական բարձր առաքինու-

թիւններու ակոյնեան մը եւ առաքեալ մը: Այս տեսակետով, ազգային հերոսէն աւելի եւ անդին՝ յայտ կու գայ միջազգային արժէքով հարուստ հերոսը: Ահա թէ ինչո՛ւ Հայ ժողովուրդէն, Հայ Եկեղեցիէն գառ՝ որ զինք ոգեկոչեցին իբրեւ *հասարակաց Հայր* մը, օտար ժողովուրդներու վեհապետներ, վարչապետներ, բարձրաստիճան եկեղեցականներ, մինչեւ իսկ Ս. Եկեղեցւոյ Գերագոյն Դիտապետը, մատուցին յարգանքի տրիտուր մը Հայութեան այս մեծագոյն Զաւակին:

Ազգը փաստեց թէ արդի ժամանակներու իր Լուսանորոգը սրտին մէջ տարած էր մինչեւ օտար հորիզոններ. իսկ Միսիքար տարաւ իր սիրասուն ժողովուրդին անունը եւ փառքերը մինչեւ օտար հայրենիքներու կանառները, արքունիքները, տաճարները:

Ի՞նչ աւելի համերաշխութիւն քան գայս — Միսիքարի եւ Հայութեան:

Այսպիսի ընդհանուր գնահատութեան ապացոյց մ'ըլլայ նաեւ այս Յոբելիական բացառիկ հատորը՝ Միսիքար: Եւրոպացի եկեղեցականութեան բարձրաստիճան ներկայացուցիչներ, ինչպէս նաեւ գիտական կանառներու անդամ հայագէտներ ու արեւելագէտներ՝ հայագգի մասնագէտներու հետ միասին սիրայօժար ընծայեցին իրենց մասնակցութիւնը այս հատորիս յօրինման: Չօն մըն է այս յարգանքի ու հիացման, ցոյց մը Արեւելի ու Արեւմուտի մտաւորականութեան կողմէ ընծայուած Եկեղեցւոյ ու Հայութեան մեծ Զաւակին: Խմբագրութիւնս հրապարակաւ կը փութայ յայտնելու անոնց իր խորին շնորհակալութիւնները:

Յոբելիական այս հատորը շատ աւելի կանուխ լոյս պիտի տեսնէր: Զանազան պատմաւորներ, բոլորովին անկախ մեր կամքէն, յետաձգեցին անոր յանձնումը տպագրական մամուլին: Ուրախ ենք այսօր հանրութեան ներկայացնելու գայն իբրեւ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ մը, Միսիքարի յոբելիական տօնակատարութիւններու փակման առիթով:

Խմբագրութիւնս ջանացած է ամփոփել հոս ուսումնասիրութիւններ՝ որոնք լոյս մը աւելի սփռեն Միսիքարի *հոյակապ դիմագիծին վրայ*, ըլլայ լուսաւորելով ժամանակակից ինչ ինչ դէմքեր՝ որոնք իրեն գործակից եղան, կամ դէպքեր՝ որոնց մէջ ապրեցաւ, ըլլա՛յ իր իսկ գործը ու երկասիրութիւններէն ոմանք աւելի հանգամանօրէն վերլուծելով: Այն դէմքերը՝ որ հոս ուսումնասիրութեան նիւթ եղած են, աւելի եւրոպացիներ են, քան որ հեղինակներն ալ որ ձեռնարկեցին ուսումնասիրելու՝ եւրոպացի էին:

Յաւակնութիւնը չունինք այս մեծածաւալ նիւթը սպառած ըլլալու, այլ ուզած ենք միայն այս զանազան յօդուածները *Miscellanea*-ի մը ձեւին տակ ներկայացնել, Միսիքարի անձին, գործին, ու ժամանակին ծանօթացումին նպաստելու յոյսով, թողով յաջորդական համանման ձեռնարկներու՝ նիւթին մէջ դեռ աւելի խորանալու դերը:

AVANT-PROPOS

Le 7 février 1949, l'Abbé Général de l'Ordre de Mekhitar, gardien vigilant du vénérable tombeau et du dépôt sacré du grand Fondateur, déclarait, par une lettre circulaire, année jubilaire la période comprise entre le 27 avril et le 8 septembre 1950, afin de commémorer le deuxième centenaire de la mort de l'illustre enfant de Sébaste.

Peut-être tous n'ont-ils pas mesuré alors la portée de cette initiative. En une époque où les anniversaires chevauchent l'un sur l'autre, quel écho pourrait avoir le deuxième centenaire de la mort de l'Abbé Mekhitar?

Car enfin lui-même était le fils d'une nation dispersée, et par ailleurs, même les valeurs d'autres pays plus fortunés restaient dans l'ombre, voilées pour des motifs politiques ou autres.

Mais le monastère de St Lazare, dont le cœur a toujours palpité à l'unisson avec les fils de sa nation tourmentée, à travers la lointaine enceinte duquel, avec les flots ondoyants de la lagune vénitienne, affluent les vœux, les espoirs, comme aussi les soucis et les peines de l'Arménie, en un mot toutes les palpitations de sa vie, était sûr de l'écho qu'obtiendrait l'appel par lui lancé.

Il savait bien que les débris de son peuple, bien qu'ils fussent disséminés aux quatre vents de la terre, portaient dans leurs cœurs leurs *ancêtres immortels*, des rois Aršagouni aux Roubinean, des pontifes Partew aux Pahlawouni, et jusqu'à ceux qui ont enfanté et rénové leurs gloires, le Rénovateur des temps modernes, Mekhitar de Sébaste.

Une nation vit des sacrifices offerts sur l'autel des nobles vœux, qui lui ont été inspirés par ses Grands Hommes, héros de l'Eglise ou de la Patrie, de la Foi lumineuse ou du patriotisme désintéressé, ou des deux en même temps. Un phare de vie et de lumière a été allumé par le Créateur dans leur poitrine, afin que, tel le soleil, ils rayonnent sur l'humanité. Plus les fils d'un peuple portent en eux l'estime et l'admiration des vertus de leurs ancêtres, plus ils se renouvellent à leur enseignement lumineux et plus ils se perpétuent malgré les coups mortels qu'ils reçoivent de l'extérieur.

La diaspora arménienne, pendant l'année jubilaire du deuxième centenaire de Mekhitar, a montré qu'elle gardait dans son cœur son illustre fils, qu'elle avait porté jalousement jusqu'aux rivages lointains comme un précieux trésor de famille, et qu'elle continuait à s'inspirer et s'éclairer pendant les jours de son exil de la vision de sa grande figure.

Durant toute une année, la Communauté arménienne a fêté la mémoire et

l'œuvre de Mekhitar par plus de trente réunions académiques et de commémorations.

Des centres arméniens du Proche-Orient jusqu'aux rivages lointains de l'Atlantique, les journaux et les revues ont rivalisé dans la composition des éloges pleins de vénération et d'estime pour ce grand Arménien. La presse étrangère, dans les pays où il y a quelque modeste colonie arménienne, s'est empressée de se faire l'écho de cette célébration nationale d'un noble peuple. Ainsi la réponse des arméniens de la diaspora à cet appel parti du tombeau de Mekhitar, se fit d'une seule voix à l'unisson : *Présent !*

Nous ne pouvions attendre de ce peuple une expression de vénération et d'admiration ayant un caractère plus général.

Parmi les héros, grands et immortels resteront ceux-là qui dépassent les limites du temps et de l'espace, comme aussi les contingences passagères de la vie journalière des générations.

Ces héros n'appartiennent à aucun courant particulariste, à aucune organisation sociale étroite, mais à toute l'humanité. Ils appartiennent à tous, *parce qu'ils sont pour la vérité, pour la justice et pour la charité universelle; parce qu'ils sont avant tout hommes de Dieu*. Aussi méritent-ils l'estime et l'admiration générales.

Mekhitar était de ces héros. Et c'est pourquoi il rencontra, de la part de la masse arménienne, à qui le bon sens n'a jamais fait défaut, l'estime collective et sans réserve, sans discrimination idéologique et sans une mentalité particulariste. La nation voyait en Mekhitar son plus grand bienfaiteur, le bienfaiteur national !

Alishan, à l'occasion du bicentenaire de la fondation de l'Ordre Mekhitariste, il y a cinquante ans de cela, à la fin de sa vie lumineuse, parlant de Mekhitar, écrivait que celui-ci avait connu dès son enfance « la raison de la venue de l'homme au monde et de son passage à la vie éternelle »; et qu'ayant dès le début choisi un but à sa vie, il s'était efforcé « avec prudence et sans déviation, d'échanger sa vie mortelle contre l'immortalité, en laissant au monde le souvenir de ses bonnes œuvres au profit de ses semblables »; par conséquent, très tôt, il aima la sainteté, au feu de laquelle il s'embrasa de telle manière qu'il s'enfonçât dans la science céleste. « Bien qu'il n'ait pas trouvé de maître sur terre et qu'il ait très peu appris des hommes », néanmoins « il a beaucoup écrit et enseigné », de façon que plusieurs de ses contemporains ont parlé à son sujet de science infuse.

Et le Père Alishan conclut ainsi : Lorsqu'on donne « un coup d'œil à l'édifice moral de Mekhitar et à la continuation de son œuvre, s'il y a quelque chose d'encore plus étonnant, c'est l'attitude de qui ne s'en étonnerait pas... » (*Pazmeveb*; 1901, nn. 7-9, *Mekhitar*, IV).

A ce point de vue, Mekhitar ne resplendit pas seulement aux yeux du monde

comme un simple artisan ou un Régénérateur de la culture et de la renaissance arménienne, mais comme un champion des vertus humaines et chrétiennes, comme un apôtre. Ainsi au-delà du champion national, se révèle le héros riche des valeurs universelles. C'est pourquoi outre le peuple et l'Eglise arménienne, qui l'ont commémoré comme leur *père commun*, des Souverains de peuples, des hommes d'Etats, de hauts dignitaires ecclésiastiques et le Souverain Pontife lui-même, ont exprimé leur considération envers cet illustre fils de l'Arménie.

Les arméniens ont prouvé qu'ils avaient porté avec eux l'artisan de leur renaissance jusqu'aux horizons étrangers; Mekhitar pour sa part porta le nom et les gloires de son peuple chéri jusqu'aux universités, aux Cours et aux temples des pays lointains.

Il ne pouvait y avoir de plus grande solidarité entre Mekhitar et l'Arménie.

Que cet unique volume jubilaire, intitulé MEKHITAR, soit aussi une autre preuve de cette estime générale.

De hauts dignitaires du clergé occidental, comme des arménistes membres des universités, avec des spécialistes arméniens ont offert généreusement leur collaboration pour ce volume. C'est un témoignage de vénération et d'admiration de la part des intellectuels orientaux et occidentaux, exprimé envers ce fils fidèle de la Ste Eglise et de l'Arménie. Qu'ils veuillent bien trouver ici l'expression de notre plus profonde reconnaissance.

Ce volume jubilaire aurait dû voir le jour plus tôt. Diverses raisons, indépendantes de notre volonté, ont retardé sa remise à la presse. Nous sommes heureux de le présenter aujourd'hui au public comme un *livre d'or* à l'occasion de la clôture des fêtes jubilaires en l'honneur de Mekhitar.

La rédaction a voulu recueillir ici des études qui jetteront une lumière de plus sur la noble personnalité de Mekhitar, soit en illustrant quelques figures parmi ses contemporains qui ont collaboré avec lui, ou quelques événements auxquels il a assisté, soit par l'analyse de son œuvre et de quelques-uns de ses écrits. Les personnages qui ont fait l'objet de ces études, sont plutôt des européens, étant donné que les auteurs qui les ont étudiés, sont eux aussi des européens.

Nous n'avons pas la prétention d'avoir épuisé cette vaste matière, mais nous avons voulu seulement présenter ces quelques articles sous la forme de *Miscellanea*, dans l'espoir de favoriser la connaissance de la personne, de l'œuvre et de l'époque de Mekhitar, en laissant à d'autres semblables initiatives la tâche d'approfondir davantage le sujet.

Venise, le 8 Octobre 1950

LA RÉDACTION

LETTRE AUTOGRAPHE

de

S. S. LE PAPE

PIE XII

adressée

aux Abbés Généraux

des deux Ordres Mekhitaristes

de Venise et de Vienne

à l'occasion

des Célébrations Commémoratives

du Deuxième Centenaire de la mort

du Vén. ABBÉ MEKHITAR

(1749 — 1949)